

Grigore CHIPER
doctor în filologie, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat Tiraspol (cu sediul în Chișinău)

ALECTURILE ÎN ROMANUL *DOAMNA BOVARY* DE FLAUBERT, BOVARISMUL ȘI EXODUL TINERILOR MOLDOVENI

În articol este urmărită evoluția protagonistei din romanul lui Flaubert *Doamna Bovary* și lecturile pe care le-a înfăptuit și cultivat ea pe tot parcursul operei. Romanul a condus la apariția unui fenomen numit bovarism, caracterizat prin „*puterea acordată omului de a se concepe drept altul decât este în realitate*” (Jules de Gaultier). Lecturile personajului au contribuit la conturarea sa din perspectiva acestui fenomen mai mult decât strict literar. În anumite condiții și situații tranzitive, prin care a trecut și Emma Bovary, acest tip uman se poate reproduce. El este a fi mai răspândit decât pare a fi la prima vedere. Bovarismul poate fi regăsit și la unii tineri din societatea moldovenească ce trece prin condiții propice apariției unui astfel de specimen.

Cuvinte-cheie: lectură, cititor, bovarism, bovaric, generație bovarică, roman, personaj, referință culturală, inadaptat, intertextualitate, urbanizare.

The article follows the evolution of the protagonist in Flaubert's novel, Mrs. Bovary, and the reading she has performed and cultivated throughout her work. The novel has led to the emergence of a phenomenon called Bovarism, characterized by "*the power given to man to conceive himself as another than he is in reality*" (Jules de Gaultier). The character's readings have contributed to shaping it from the perspective of this phenomenon more than strictly literary. Under certain conditions and transitional situations, which Emma Bovary has gone through, this type of human can be reproduced. It is more widespread than it seems to be at first sight. Bovarism can also be found in some young people from the Moldovan society passing through conditions conducive to the appearance of such a specimen.

Keywords: reading, reader, bovarism, bovaric, bovarian generation, novel, character, cultural reference, inadequate, intertextuality, urbanization.

A devenit un fel de tradiție nefastă, chiar funestă, ca umanitatea să traverseze la fiecare început de secol câte o criză profundă, marcată prin războaie: cele napoleoniene de la începutul secolului XIX, primul război mondial de la începutul secolului XX (din care va deriva cel de al doilea) și acum evenimentele majore din Ucraina (dar evident și cele din Siria), dar și altele care vor urma, judecând după semnalele de instabilitate sosite din diverse colțuri ale lumii, inclusiv în partea răsăriteană a Europei.

Europa de Vest traversează propria criză, amplificată de avalanșa de imigranți sosiți de peste tot unde civilizația sucombă ori se împotmolește. Europa de Est este sufocată de frustrare, dezbinare, sărăcie, ineficiență, corupție etc. Din Slovacia și Bulgaria și până în Rusia crizele se diversifică și se accentuează în progresie geometrică. Paraliziile politică, economică, bancară, religioasă, uneori și identitară, se reflectă direct asupra componentei culturale a societății.

În cele ce urmează vom dezbate o problemă culturală, aparent periferică, legată de evanescența în mod inexorabil a cititorului de beletristică, acela care merge la bibliotecă (inclusiv virtuală) sau susține procesul literar procurând cartea care întruchiează și un obiect de valoare materială. Trebuie amintit că există vreo doi-trei scriitori de succes, care au reușit să se impună pe piața cărții. Unii autori, care scriu pentru copii, își finanțează singuri cărțile și le promovează prin școli și grădinițe. Pe de altă parte, editurile publică volume de literatură artistică în programe finanțate de stat, care asigură un tiraj minim al cărții. Dar în realitate suntem (și aici) la pragul de jos al tuturor clasamentelor legate de citit și de cumpărarea cărții. Republica Moldova nu s-a lăudat nici în trecut cu o mare tradiție a lecturii, darnici acum nu e un timp favorabil pentru a pune bazele unei astfel de tradiții.

Și în Europa de Vest sunt voci îngrijorate care deplâng scăderea numărului de cititori, doar că problemele de acolo nu se compară cu cele din Estul trecut printr-o evaluare radicală, cu final imprevizibil în state ca RM.

În acest sens, poate este util să apelăm la experiența trecutului tot din spațiul occidental al Europei. Și nu se află un barometru mai indicat, pentru a verifica influența și prestigiul lecturii în viața oamenilor, decât romanul lui Gustave Flaubert *Doamna Bovary*, apărut într-o perioadă când Vasile Alecsandri publica, tot la Paris, *Doine și lăcrimioare*, iar primul roman românesc va apărea abia după un deceniu. Despre forța de pătrundere a romanului în acea vreme ne spune, într-o formă ușor ironică, însuși Flaubert: „... cartea unui romancier adusesse la modă mania cactușilor.” [1, p.154]

Lectura și cărțile, citatele și aluziile literare ocupă un loc important în economia romanului lui Flaubert. Referințele culturale se derulează, în strânsă legătură cu cartea, pe toată întinderea acestei capodopere, care i-a adus autorului celebritate, dar și un proces judiciar.

Chiar de la început, marele scriitor francez introduce cei trei termeni fundamentali care o definesc pe Emma Bovary, toți fiind puși într-o relație strânsă cu literatura: „Și Emma căuta să afle ce se înțelegea cu adevărat în viață prin cuvintele *fericire*, *pasiune* și *beție sufletească*, cuvinte care i se păruseră atât de frumoase în cărți.” [1, p.100] Trebuie precizat din capul locului că Emma este o cititoare, iar acest statut, variabil, o însoțește pe tot parcursul existenței ei și al romanului.

Primul roman, amintit în carte, care o influențează este *Paul și Virginia* (1788) de Bernardin De Saint-Pierre. Autorul acestui roman a călătorit pe insula Mauritius, iar opera constituie rodul șederii sale la Oceanul Indian, fiind totodată o combinație a scrierii lui Defoe despre Robinson Crusoe și a ideilor lui Jean-Jacques Rousseau, care propaga retragerea din civilizație pentru a accede la adevărata fericire și frumusețe sufletească.

Tot în capitolele inițiale, Flaubert insistă că „revărsarea lirică a firii, de obicei, nu o cunoaștem decât prin literatură.” [1, p.101]

Fiecare teză importantă, emisă de scriitor, este argumentată minuțios, fiind dezbătută în contrariile ei și dusă de multe ori până la ultimele consecințe.

În capitolul, din care am citat adineauri, se face o incursiune în copilăria și educația Emmei fără să fie uitat vreun autor valoros pentru conturarea profilului intelectual-sensibil al protagonistei: „Mai târziu, cu Walter Scott, se pasionă după lucruri istorice, visă scrinuri, săli de gardă și trubaduri.” [1, p.102]

Am putea crede că Flaubert inițiază o polemică indirectă cu literatura paseistă și romanțios-sentimentală a generațiilor precedente, dar orice afirmație mai tranșantă este riscantă, întrucât romancierul se sustrage comentariilor univoce, fiind adeptul unei prezentări ample, cu respectarea polarității.

Fetele de la mănăstirea de maici, printre care se afla și protagonista noastră, „aduceau la școală albume cu poezii și poze pe care le primiseră cadou”. Pentru a nu fi surprinse de supraveghetori, „le citeau în dormitor”. Flaubert adaugă un detaliu semnificativ în același vector evolutiv al Emmei, că autorii erau, „de cele mai multe ori, conți și viconți”.

Lectura acompaniază viața Emmei, la abonamentele de carte adăugându-se cele de jurnale, din care „citea cu nesaț, fără să sară o iotă, toate cronicile premierilor, curselor și seratelor.” [1, p.120]

Astfel, Emma, având o proveniență modestă și încheind un mariaj cu o persoană care reprezenta aurea mediocritas, tinde spre o lume superioară, creată în bună parte cu ajutorul literaturii asimilate necorespunzător. Probabil că mediul, dar și firea ei nu i-au permis o asimilare mai adecvată a literaturii, o întoarcere, prin literatură, la realitate, așa cum se întâmplă în viața unui intelectual. În acest sens, Emma Bovary nu este o intelectuală.

La început, literatura o ajută să se situeze într-un spațiu nobil, netrivial. Dar și acum, când în loc de banale note de plată, ea le trimite bolnavilor tratați de soțul său compunerii „care nu aduceau a facturi”, dă dovadă de inadecvare, deocamdată ușoară și inofensivă pentru toți.

În reveriile ei, Emma își dorea o dragoste veritabilă, în deplină consonanță cu lecturile acumulate, dragoste pe care nu o găsisese în cuplul recent întemeiat, altminteri dezamăgitor: „În nopțile cu lună recita prin grădină toate versurile pătimeașe pe care le știa pe din afară... iar Charles nu se arată nici mai îndrăgostit, nici mai mișcat.” [1, p.107]

Nu trebuie să ne imaginăm că romanul este o agendă a lecturilor întreprinse de protagonistă. Cărțile sunt acel decor atât de necesar și indispensabil pentru firea delicată (și schimbătoare) a Emmei: „... tot ce-i fior al trupului ori sfârșeală de dragoste nu puteau fi deci despărțite de balconul marilor castele.” [1, p.121]

Unii au trasat o paralelă între Emma Bovary și cavalerul tristei figuri, alt inadaptat, personaj de altfel îndrăgît de Flaubert, cititor împătimit al romanelor cavalierești din epoca sa. Evident că opera lui Cervantes este una parodică, ceea ce a permis autorului să utilizeze satira usturătoare atunci când a prezentat o frescă socială a timpului. Proza romantică, imediat antecedentă lui Flaubert, era

mai aproape de romanul cavaleresc medieval, ridiculizat de scriitorul spaniol, decât romanul realist, care introduce în circuit chipul filistinului.

O fațetă încorporată lecturilor o reprezintă intertextualitatea, la care apelează naratorul, dar și personajele sale. Până și tata lui Charles, despre al cărui interes lectural autorul nu ne relatează nimic, face uz la un citat din *Războiul zeilor*. [1, p.147]

Apelul la citat, nume și evenimente socioculturale se face atât ca modalitate de caracterizare a personajului, cât și de prezentare a ocurenței: „Declara (Emma – n.n.) că adoră copiii, că ei erau alinarea, bucuria, nebunia ei, dezmiertzându-o, avea porniri lirice, care altora decât celor din Yonville le-ar fi amintit de Sachette din *Notre-Dame din Paris*.” [1, p.160]

Pe parcurs, felul de a citi și cărțile din repertoriul lecturii se topesc în albia generală în care se îndreaptă eroina. Despre molul cum citea în această perioadă, autorul ne informează: „...le lua, le lăsa, se apuca de altele.” [1, p.176] Charles era foarte îngrijorat de cărțile pe care le citea: „Citește romane, cărți păcătoase, care-s împotriva religiei și în care sunt luați de răs preoții cu citate scoase din Voltaire.” [1, p.177] Bineînțeles că Emma nu ascultă de avertismentele sosite din partea soțului, dar și a altor persoane. Ea își urmează punctual destinul, iar lecturile efectuate o urmăresc în traseul ei sinuos. Atunci când și-l face amant pe Rodolphe², exclamă: „Am un amant! Am un amant!”, momentul fiind reverberat în plasa lecturilor: „Atunci își aminti de eroinele din cărțile pe care le citise.” [1, p.208]

Lecturile efectuate de Emma asistă la modificările produse în comportamentul ei devenit aparent mai liniștit și totodată abătut: „...începea să se pregătească de culcare; apoi lua o carte și citea foarte liniștită, ca și când lectura ar fi distrat-o”. [1, p.213]

Construcția de castele de nisip, fortificate cu ajutorul lecturilor, nu putea dura mult. Înțelegem la un moment dat că lecturile și citatele invocate frecvent contribuie la crearea unui contrast, la înălțarea unei culmi de pe carerostogolirea personajului va fi mai bruscă și mai întristătoare.

Deznodământul romanului este oarecum firesc. Emma sfârșește tragic, chiar groaznic, trăgându-l după ea și pe Charles, care i-a fost credincios și a încercat să o înțeleagă în limitele sale.

Emma a hotărât să-și pună capăt zilelor prin administrarea unei doze letale de arsenic. Ajunsesse în impas. Toate ațele de care trăgea i se încurcaseră și se rupeau. Nu vom discuta circumstanțele, numeroase, aglomerate, care au condus la situația fără ieșire. Ne întrebăm dacă lecturile, și ele numeroase, au avut un rol în declinul protagonistei. Se poate spune mai curând că lectura, alături de firea Emmei și ambientul, societatea destul de comună, chiar blazată în comoditatea ei văzută de protagonistă, spre care a tins și la care a acces într-un fel sau altul, a avut o funcție importantă în traiectul ei existențial. În fine, lecturile ei au pregătit maniera onorabilă de a părăsi scena. Nu s-a cramponat și nu a căzut totalmente în derizoriu.

Lectura a avut un cuvânt de spus în ceea ce privește profilarea Emmei în contrast cu amănții ei, Rodolphe și Léon, nemaivorbind de personajul episodic, care și-a doritsă beneficieze în chip laș de ea atunci când ajunsese la ananghie. Emma, exilată în interiorul lecturilor, redată cât mai aproape de realitate, reprezintă doar un fundal, pentru a proiecta o viziune romanească asupra lumii.

Forța literaturii se arată nu numai în fragmentul propriu-zis al otrăvirii, ci și în scena următoare. Sunt cunoscute mărturisirile lui Flaubert care a trăit pe propria-i piele simptomele manifeste ale otrăvii descrise în roman: „Și se întinse pe pat. Un gust iute pe care-l simțea în gură o trezi... Luă o înghițitură de apă și se întoarse cu fața la perete. Gustul acela îngrozitor de cerneală stăruia...” [1, p.339]

Este indubitabil că prozatorul a crezut în potența taumaturgică a literaturii și a transmis din magnetismul ei irezistibil, pe care îl poate avea numai o proză realistă veritabilă, împlântată adânc în epoca pe care o zugrăvea.

Din cele relatate rezultă că Flaubert a acordat o atenție sporită lecturii și a inclus-o în ocurența de factori („stăpânirea mediului și a circumstanțelor exterioare” [1, p.17], cum le recunoaște și Jules de Gaultier), care au influențat traiectul tragic-existențial al Emmei.

Personajul flaubertian contribuie la apariția termenului de bovarism, creat și fundamentat de Jules de Gaultier, psiholog și filozof francez, care considera că fenomenul este general-uman și îl definea drept „*puterea acordată omului de a se concepe drept altul decât este în realitate*” [2, p.10], imprimându-i o tentă sociopsihologică. În acest sens concepea bovarismul și Tudor Vianu, văzând o variantă bovarică în Homais, „bovarism științific”, cum o numește Gaultier, cu diferența că farmacistul a beneficiat din plin de trăsăturile sale[3, p.240]. Irina Mavrodin vorbește despre bovarism în planul creației romanești a lui Flaubert: „...în planul practicii creației, bovarysmul ar fi tocmai această incapacitate de a alege, opțiune ce ar fi de fapt de delimitare și de asumare. Flaubert nu-și poate asuma textul, care pentru el este mereu modificabil, și de aceea chinul lui nu are limite.” [1, p.12] Pornind de la cunoscuta idee cu privire la travaliul stilistic al scriitorului, la nenumăratele reveniri asupra lucrărilor atunci când erau reluate în alte ediții și totodată pornind de la faptul cum a fost concepută creația sa mai ales în contextul teoretizărilor din anii ‘60 ai secolului trecut, bovarismul este înțeles drept o primă formă a caracterului deschis al operei, drept „opera apertă” (Eco).

Bineînțeles că cea mai curentă accepție a bovarismului este legată de personajul romanului. Trebuie amintit că în literatura universală mai există un personaj pe care lecturile l-au modelat într-un mod așa-zis deformat și deviant, iar el a contribuit la apariția altui fenomen oarecum înrudit, donquijotismul.

Donquijotismul și bovarismul sunt doi termeni sugerați de beletristică și ambii apăruiți în virtutea evocării cărții, lecturilor și a influenței lor, în niște condiții speciale, asupra unor personaje ridicate la nivelul de tipare existențiale, general-umane, universale. Bovarismul, termenul corelativ al donquijotismului,

închide o buclă. Secolul XIX este considerat secolul romanului și al lecturii de romane. În următoarele secole, romanul se va diversifica și îmbogăți în forme nemaiîntâlnite până atunci, dar, concurat de audiovizual, nu va mai retrăi o epocă de aur. În acest context se vorbește despre un declin al cititorului, declin mai accentuat în spații, precum e Republica Moldova, unde cultura și lectura nu au reprezentat niciodată sfere predilecte și serioase de activitate intelectuală.

Bovarismul, așa cum a fost zugrăvit de Flaubert, constituie emanația patriarhalismului și a provincialismului, trăsături dominante, chiar definitorii ale societății moldovenești actuale.

RM, care a ales în 1991 independența croindu-și un destin propriu, traversează o perioadă de criză profundă, între ale cărei componente se remarcă depopularea, exodul masiv al populației în special tinere. Nu vom stăruia aici asupra cauzelor, clare și totodată imposibil de remediat pe termen scurt și mediu. Vom spune doar, în legătură cu subiectul nostru, că tineretul, în ciuda unei situații deplorabile obiective, înaintează uneori condiții ireale, supraapreciate în raport cu oportunitățile pe care le poate oferi societatea moldovenească post-imperială. Ei compară RM cu statele occidentale, comparația fiind evident în defavoarea statutului moldovenesc, iar concluzia pe care o trag este că, în loc să formeze o masă critică contribuind astfel la propășirea micii lor patrii, trebuie să plece cât mai urgent din acest spațiu urgisit. Am putea vorbi despre o generație bovarică, apărută în condițiile în care nu s-au putut îmbunătăți simțitor condițiile de trai și de muncă în sate și orașe, iar falia dintre RM și Occident se mărește de la an la an. Occidentul apare pentru tinerii noștri plecați sau rămași acasă drept „evocatorul peisajelor psihologice prin care omul este dus în ispită, spre plăcerea sau nefericirea lui” (Georges Palante în postfața consistentă din volumul lui Jules de Gaultier [2, p.184].

Emma, pe numele de fată Rouault, s-a născut în familia unui fermier, dar își va face studiile la oraș, după care viața de la țară se va asocia cu plictisul, lipsa de orizont, reclusiunea etc. Căsătoria cu Charles Bovary o va scoate din mediul rural nesuferit. Se vor instala împreună inițial la Tastes, apoi la Yonville-l'Abbaye, „un târgușor mai mare”. Emma Bovary va deveni pasagera permanentă din poștalionul careface cursaspre Rouen. Mai mult chiar, după vizita întreprinsă la marchizul d'Andervillers, imaginația ei se va înfierbânta, visând la Parisul „mai nemărginit decât oceanul”. Lecturile din Sue, Balzac sau Sand își vor relua rolul catalizator, Emma „căutând să-și potolească astfel, cu închipuirea, poftele ce-o mistuiau.” [1, p.120] Deci bovarismul include componenta de urbanizare prin care trece eroina. Populația din RM, în special tinerii, traversează, odată cu crearea unui stat nou cu structuri stabile și funcționale, un proces sever de urbanizare, cum este orișice stabilire a unui nou început. Aici se regăsește un alt punct în care aspirațiile doamnei Bovary se întâlnesc cu cele ale tinerilor basarabeni, dornici de un trai decent, comparabil cu standardele occidentale și imposibil de oferit în prezent. Doar că tinerii noștri nu se mistuie după lecturi asemenea protagonistei din romanul lui Flaubert și

aici e punctul în care tinerii se deosebesc esențial de Emma. Ei denotă mai degrabă un bovarism de natură economică (apropo de mai multe feluri de bovarisme despre care amintesc cercetătorii) decât unul alimentat cultural.

Se poate observa că bovarismul este viabil, căpătând variate configurații, de la forma flaubertiană și acea „transcendances de vie” despre care pomenea René Girard până la fenomene ample de ordin social, aflate în transformare.

Note

¹Poem al lui Évariste Parny publicat în 1799 și interzis în 1827, în perioada Restaurației, din cauza accentelor parodice la adresa Bibliei. Parny devenise foarte popular în prima jumătate a secolului XIX nu numai în Franța, ci și în alte spații, de exemplu în Rusia, în contextul mișcării decembriste și al interesului sporit pentru autori prohibiți. Pușkin îl pomenește în Evgheni Oneghin (Capitolul III, strofa XXIX), făcând aluzie la lirica galantă a lui Parny.

²De altfel, numele Rodolphe trimite la celebrul personaj romantic – caracter drept și justițiar – din romanul lui Eugène Sue, *Mistele Parisului*, publicat în foileton în 1842-1843.

Referințe bibliografice:

1. Flaubert, *Doamna Bovary. Salambô*. Ediție critică. Vol. 1. București, 1979.
2. Gaultier, Jules de, *Bovarismul*. Iași, 1993.
3. Vianu, Tudor, *Studii de literatură universală și comparată*. București, 1963.